

SOSYAL PSİKOLOJİDE KARŞIT TEPKİ KURAMI

Arş. Gör. Şema KANER*

Birçok kuramsal düşünce, sosyal etki yoluyla tutum değişmesi ile ilgilenmiştir. Bunların bir kısmı olumlu sosyal etki üzerinde dururlarken Reaktans Kuramı yalnızca olumsuz sosyal etkiyi vurgulamaktadır.

Brehm belirli bir zaman dönemi içinde (şimdi ya da gelecekte) kişinin angaje olacağı davranışlar olduğunu kabul eder ve bu davranışlara "serbest davranışlar" adını verir. Ona göre kişiye serbest bir davranış seti verildiğinde bu davranışlar her ne zaman elimine edilir ya da elimine edilmeye tehdit edilirse kişi reaktans yaşayacaktır. Reaktans serbest bir davranışın hem elimine edildiği hem de elimine edilmeye tehdit edildiği durumlarda üretilir. Ayrıca eliminasyon ya da eliminasyon tehditi kişisel ve gayrikişisel olabilir. Kişisel olmayan eliminasyon ya da eliminasyon tehditinin belirgin özelliği, kişinin bu eliminasyonu doğrudan doğruya kendine yöneltilmiş olarak kolayca algılayamaması buna karşılık diğerinde bu eliminasyonu kolayca kendine yöneltilmiş olarak algılamasıdır (Inseo ve Schopler, 1973).

Brehm reaktansı basit engellemeden ayırmak için iki hipotetik örnek verir. İlk örnek, genelde cumartesi öğleden sonraları golf oynayan ancak eğer olarak atölyedeki işlerini düzenleyen ya da TV. izleyen Mr. John Smith ile ilgilidir. Bu cumartesilerden birinde Mrs. Smith eşine, eve hanım arkadaşlarını davet ettiği için her zaman yaptığı gibi golf oynaması gerektiğini haber verir. Bu durum Mr. Smith'in atölyesini düzenleme ve TV. izleme özgürlüğünü ve hatta golf oynamama özgürlüğünü tehdit etmektedir. Bu özgürlüğü yeniden elde edebilmek için Mr. Smith'in TV.'da izlemek istediği önemli bir program olduğunu, atölyesinde çalışmayı planladığını ya da golf kurslarının iyi durumda olmadığını ileri sürmesi şeklinde protesto etmesi beklenebilir. Eğer reaktansın miktarı yeterince büyükse öğleden sonrasını, TV.'nin sesini kısarak izlemeye geçirebilecektir.

* Eğitimde Psikolojik Hizmetler Bölümü Araştırma Görevlisi.

İkinci örnek, genellikle Camel ender olarakda Cool içen bir adamla ilgilidir. Oturduğu semtteki sigara makinası hem Camel hem de Cool marka sigara vermektedir. Favori markası olan Camel'ı almaya karar verir. Parayı attıktan sonra henüz seçimini belirleyecek olan kolu çekmeden, makina bir paket Camel marka sigarayı bırakır. Bu durumda Cool alma özgürlüğü elimine edilmiştir. Böylece kişi Cool'a artan bir istek duyar ve bir paket Cool alabilmek için makinaya daha çok para atabilir.

Bu örneklerin birincisi özgürlüğe kişisel tehditi, ikincisi ise özgürlüğün gayri kişisel eliminasyonunu göstermektedir. Ancak her iki örnekte de tehdit ya da elimine edilen özgürlük, yeğlenen bir seçimle ilgili değildir. Reaktans, herhangi bir özgürlük ya da seçimin elimine edilmesinde ortaya çıkarken basit engellenme, yalnızca yeğlenen belli bir seçim ya da özgürlüğün elimine edilmesi durumunda ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle basit engellenmenin tanımlanması reaktansın tanımlanmasından daha dardır. Yaşanacak reaktansın büyüklüğü, şu üç determinantın doğrudan fonksiyonudur:

1. Tehdit ya da elimine edilen özgürlüğün önemi,
2. Tehdit ya da elimine edilen özgürlüğün oranı,
3. Tehditin büyüklüğü.

Birinci determinantla ilgili olarak serbest-özgür davranış kişi için ne kadar önemliyse reaktansın büyüklüğünde o kadar fazla olacaktır. Serbest davranışların önemi, önemli gereksinimleri doyuran bu davranışların gerekliliğinin bir fonksiyonudur. Kişi belirli gereksinimlere sahip olduğuna inanıyorsa bu gereksinimlerini doyuracak serbest davranışların gerekliliği önem kazanacaktır..

İkinci determinantla ilgili olarak, kişiye bir grup serbest davranış verildiğinde elimine edilme ya da elimine edilmeye tehdit oranı büyük olduğunda yaşanacak reaktansın miktarı da artacaktır. Üçüncü determinantla söylenmek istenen ise tehditin büyük olması halinde, yaşanacak reaktansın da büyük olacağıdır.

Brehm tehdit ile ilgili olarak ayrıca şu iki noktayı da eklemiştir: Birincisi, serbest davranış tehdit ya da elimine edildiğinde başka serbest davranışların da elimine edileceğine dair bir implikasyon olabilir. Örneğin, bir sekreterin iş yerinde sakız çiğnemesi yasaklandığında bu yasak muhtemelen kahve içme ve şeker yemenin de yasaklanacağı implikasyonunu taşır. İkincisi ise, bir kişi bir başkasının serbest dav-

ranışlarının tehdit ya da elimine edildiğini görürse kendi serbest davranışlarının da bu implikasyonla tehdit edileceğini hissedebilir (Insko ve Schopler, 1973).

Brehm yaşanan reaktansın dört türlü etkisinden bahseder:

Birincisi tehdit ya da elimine edilen serbest davranışın istenirliğindeki artmadır. Bu etki kişinin reaktansın farkında olduğu durumlarda ortaya çıkar.

İkincisi tehdit ya da elimine edilen serbest davranışın öneminin artmasıdır. Reaktans, özgürlüğün öneminin azaltılması gibi savunucu taktiklerle kişinin azaltabileceği basit nafoş durumlar değildir. Daha çok özgürlüğe yeniden kavuşmak için belli bir yönü olan güdüsel-motivasyonel bir durumdur. Bu nedenle tehdit ya da elimine edilen serbest davranışın istenirliği kadar önemi de artabilir.

Üçüncüsü serbest davranışın doğrudan doğruya yeniden kurulmasıdır. Eğer A serbest davranışı yasaklanırsa, kişinin A'yı yapması için bir eğilim olacaktır. Ya da A ve B serbest davranış grubunda, kişiye B'yi yapması söylenirse A'yı yapma eğilimi olacaktır. Serbest davranışın bu şekilde oluşturulması davranışın kuşku götürmeyecek şekilde elimine edildiği durumlar için sözkonusu değildir.

Dördüncüsü ise implikasyonla serbest davranışın yeniden kurulmasıdır. Örneğin, bir kişinin işteyken sakız çiğnemesi yasaklanmışsa, bu kez sigara içme, şeker yeme gibi başka davranışlar göstermeye başlayacaktır. Brehm'e göre bir implikasyon ile serbest davranışın yeniden oluşturulması, eğer serbest davranış doğrudan doğruya yeniden kurulmıyorsa ortaya çıkma eğilimi gösterir.

Bir kişi tutumuna zıt bir durumu ortaya koyan ikna edici bir iletişime maruz kaldığında kişinin bu durumu benimsememe özgürlüğü tehdit edilir ve reaktans ile sonuçlanır. Bu durumda reaktans özgürlüğü yeniden oluşturma çabalarını üretir. Özgürlüğün bu şekilde yeniden oluşturulması kişinin kendi durumuna güveninde muhtemelen bir artış olarak, tavsiye edilen durumu benimsemeyi reddetmesiyle oluşabilir. Ya da kişi kendi durumunu iletişimle tavsiye edilen yönden farklı bir yöne doğru görürebilir.

Brehm, kişinin doğru olan bir duruma karar vermesine yardım etmek için düzenlenmiş iletişim içeriği ile kişiyi belli bir durumu benimsemeye zorlamak için düzenlenmiş iletişim içeriği arasında kesin bir ayırım yapmıştır. Kaynağın bir etkileme kaynağı olarak algılanmasına

yolaçacak pek çok faktör vardır. Bunlar kaynağın güvenilirliği ya da amaçlı olması, kaynağın kuvvetli bir sonuç çıkaracak gibi davranması ya da tek yönlü duygusal ve aşırı bir mesaj vermesi gibi durumları içerir (Insko ve Schopler, 1973).

Reaktans Kuram'ı etkilemeye gösterilen dirençle ilgilidir. Kuram hem bu tür bir etkiye direncin oluştuğunu hemde özgürlüğün önemli bir değer olduğunu göstermektedir.

Brehm değişmeye baskı ve bunun sonucunda oluşan reaktans arasındaki ilişkiyi şu beş değişken ile açıklamıştır:

1. Tehditin gücü-etki derecesi,
2. Özgürlük,
3. Özgürlüğün önemi,
4. Tehdit edilen özgürlüğün miktarı,
5. Gelecekteki tehditler için implikasyon

I. Tehditin Gücü - Etki Derecesi

Burada sunacağımız deneysel araştırmalar ile özgürlüğe yönelik tehditler kategoriler halinde ele alınacaktır. Bunlardan ilki "açık etkilene eğilimi" dir (Wicklund, 1974).

Açık Etkileme Eğitimi: Weiner (1963) ilkökul çocuklarının pek çok oyuncak arasından seçim yapmalarını ister. Çocuklar içlerinden birisi tarafından belli bir oyuncacı seçmeye açıkca zorlandıklarında, etkilemeye açıkca yönelik olan bu eğilim (yada tehdit) kritik oyuncagin değerinin azaltılması şeklinde bir tepkiyle sonuçlanmıştır. Çünkü özgürlüklerinin tehdit edildiği düşüncesiyle tutarlı olarak denekler, kritik oyuncacı reddedip diğerlerine daha çok ilgi göstermeye güdülenmişlerdir.

Brehm'in (1966) Kolej öğrencileriyle iletişimi kapsayan bir araştırmasında sporcularla ilgili bir programın tartışılmasında "Bir kolej öğrencisi olarak sen kaçınılmaz şekilde, şu şekilde düşünmelisin." gibi açıkca etkileme ifade eden bir cümleyle karşılaştıklarında denekler reddetme eğilimi göstermişler yani olumlu tutum değişiminden kaçınmışlardır.

Özgürlüğe Eşzamanlı Tehdit: Eşzamanlı tehditlerin mantiki en az iki sonucu vardır: Birinci olasılıkta örneğin eğer tehdit A, -3 lük bir olumsuz sosyal etki yaratırsa ve tehdit B de aynı etkiyi yaratırsa, ikisinin kombinasyonu -6 lük bir değişimle sonuçlanabilir. İkinci ola-

sılık iki eşzamanlı tehdidin çoklu etki yaratacağını farzeder yani A ve B tehditlerinin birleşmesinin etkisinin, -6 dan biraz daha fazla değişme yapacağıdır. Eğer kişi özgürlüğünün ihlaline duyarlı olursa bu durumda birey önce başlangıçtaki tehditle karşılaşacaktır. Böyle duyarlı bir durumda kişi daha sonra gelecek tehditlere daha kuvvetle tepki verecektir.

Bu konuyla ilgili olarak Haller, Pollack ve Picsek (1973) araştırmasında tartışmalı bir konu üzerinde deneklerden bir yazı yazmalarını istendi. Özgürlüğün tehdidine ilişkin manipülasyonların birisinde deneycinin yardımcısı denekleri etkilemek için özel bir isteği olmadığına işaret etti (düşük tehdit durumu). Yüksek tehdit manipülasyonunda ise deneycinin yardımcısı deneye "Etkileyebileceğim kadar çok insanı etkilemeye karar verdim." der. İkinci tehdit manipülasyonu doğrudan doğruya denegin seçim özgürlüğüne odaklaştırılmıştır. Bu manipülasyonun yüksek tehdit durumunda deneycinin yardımcısı deneye "...düşüncesinin oluşturulmasına karşıt bir görüş ile yazmanızı istiyorum." şeklinde bir cümleyle yaklaşır. Düşük tehdit grubunda ise deneycinin yardımcısı daha az talep edicidir. Denekler yüksek tehdit durumlarında iletici tarafından ileri sürülene karşıt yönde yazı yazma eğilimlerini olumsuz değişimle gösterdiler (-9.00). Kısaca iki eşzamanlı tehdit çoklu bir etkiye sahip olmaktadır (Wicklund, 1974).

Doob ve Zabrack (1971) tarafından yapılan bir başka araştırmada da iki bağımsız tehdit kullanılmıştır. 200 kişiye postayla doldurmaları için bir anket gönderildi. Amaç iki farklı yolla reaktans yaratmaktır: Birinci yönergede zorlayıcı bir dil kullanıldı. İkincisinde de yönergeyi uygulamaları için ilave bir baskı olarak istenen şeye karşılık deneklerin yarısında bir miktar para kullanıldı. Reaktansın yaratılmadığı durum için kullanılan dil, nazikçe formun üç gün içinde yollanmasını istiyor ve yapılan işin karşılığı olarakta bu deneklerin yarısına "teşekkürlerimizin ifadesi olarak" 20 cent veriyordu. Para yollanan reaktans koşulunda ki zorlayıcı ifade de ise "Acele dönüşü garantilemek için zarfa 20 cent koyduk" ibaresi vardı. Paranın kapsanmadığı reaktans koşulunda ki ifade ise "Bu anketi doldurup en kısa zamanda pullu zarf üzerindeki adrese yollamanız gerekmektedir." idi. Beklendiği gibi reaktansın çoğu, reaktans ve para koşulunda oldu ve deneklerin % 11 i hem boş anketi hemde parayı geri yolladılar. Burada ki etki güçlü bir dil ile parasal zorlama şeklindeki iki bağımsız baskı kaynağıyla oluşturulmuştur (Wicklund, 1974).

Yüksek Baskı İleticisi: Daha önce hissedilen baskının derecesine bağlı olarak yaşanacak reaktansın miktarının değişeceği söylenmişti.

Brehm (1966) bir araştırmasını da ileticinin gücünü, etkisini denemek için iletişimlari biri profesör diğeri de makinalar üzerinde yazısıyla ödül almış olan bir öğrenci tarafından verdirdi. Netice de mesaj profesörden geldiğinde yüksek tehdit durumunda meydana gelen olumsuz değişme olumlu değişmeden önemsiz miktarda daha fazlaydı. Düşük tehdit durumunda ise belirgin derecede hakim bir olumlu değişme oluşmuştur. Yüksek ve düşük tehdit farkı, profesörün olduğu durumda istatistiki olarak manidar bulunmuştur. Buna karşılık öğrencinin olduğu durumlarda tehdit değişkeni çok az fark yaratmıştır. Yüksek-düşük tehdit ve profesör-öğrenci koşulları arasında manidar farklar saptanmıştır. Brehm elde edilen bu sonuçların kuramın orijinal beklentisiyle olan tutarsızlığına işaret etmiştir. Yani sonuçlar yetersiz bir kaynaktan (öğrenciden) gelen tehdit, yeterli bir kaynaktan (profesör) gelen tehdiye oranla daha çok reaktans yaratır düşüncesine uymamaktadır. Brehm bu durumu deneklerin genç birinden gelen tehditi ciddiye almamalarını ifade etmeleriyle açıklamaktadır.

Bir tehditin yerine getirilme gücü tehdit eden kişinin otoritesine, prestijine, kişilik ve yaşına göre olur. Herhangi bir fiziki tehdit olmasa da tehdit mesajı profesör tarafından yollandığı zaman denekler değişmeye yönelik daha çok baskı yaşayacaklardır. Kısaca otorite olarak tanınan bir kişi, bu tehditin izletilme yeteneği açısından daha çok reaktans yaratacaktır (Wicklund, 1974).

Dikkatin, İletişimin Kandırıcı Özellikleri Üzerine Odaklaştırılması : Dikkat Reaktans Kuramı'nın kuramsal bir değişkeni değildir. Ancak kandırıcı bir eğilime yönelik odaklanmış dikkat, kişinin özgürlüğüne yönelik bir tehditin algılanmasını sağlamaya çalışan pekçok yoldan bir tanesidir.

Festinger ve Maccoby (1974) araştırmalarında "Kardeşlik" ile ilgili bir konuşmayı bir grup deneye ses efektleri ile resimlerin çok iyi koordine edildiği bir film ile izlettiler. Buna karşılık filmin ilgiyi başka yöne çekme versiyonunda aynı konuşma bir komedi filmine eşlik ettirilerek deneklere izletildi. Bu ikinci durumda, dikkat başka bir yöne çekildiğinde daha fazla tutum değişimi olduğu görüldü. Bu sonuç etkileme eğiliminin denegin iletişime olan dikkatinin doğrudan bir fonksiyonu olması ile tutarlıdır. Dikkat başka bir yöne kaydırılmasaydı kişi iletişimdeki baskıyı daha yoğun olarak hissedecekti.

İletişimin kandırıcı özelliğini ileticiye önceden haber verme ile ilgili olarak Kiesler ve Kiesler (1964) ve Dean, Austin ve Watts (1971)

araştırmalarında ise, denekler iletişimin başlangıcında "Bunun kandırıcı bir iletişim olduğu" konusunda uyarıldılar. Beklendiği gibi bu uyarı ile kandırıcı etki azalmıştır. Yani kişiler uyarıldıkları zaman dikkatleri konuşmanın kandırıcı içeriği üzerine odaklaşmaktadır (Wicklund, 1974).

Kaynağın Konuya Olan Yatırımı : Eğer bir kişi bir konu ya da bir davranışa sürekli olarak kendi kişiliğinden birşeyler katarsa başkaları onun bu konu üzerindeki mütalaalarından bıcaacaklardır. Böyle kişiler (ego-involved) genellikle savunucudurlar ve sadece kendi durumlarını korumak için değil, aynı zamanda başkalarının kendi davranışını doğrulamaları için de ayrıntılara inmektedirler. Böyle kişiler reaktans sürecini abartacaklardır.

Brock'un (1965) deneyinde her zaman ki müşterilerle, denek oldukları farkettilmeden bir boya dükkanında çalışıldı. Müşterilerden birisi boya almak istediğini söyleyince deneyiciyle eşleştirilmiş olan dükkan sahibi kasaya gider ve burada manipülasyon başlar. Satıcı, müşteri tarafından söylenen boya miktarını aklında tutarak, son günlerde galon farklı tipte boya satın alma fırsatı bulunduğunu ve "çok güzel" sonuç aldığını söyler. Bu, kandırıcı cezbetmenin temeliydi. Yukarıda bırakılan boşluk, satıcı tarafından belirtilen galon sayısıdır ve bu sayı ya müşterinin söylediği sayı ile aynıdır ya da o miktarın 20 mislidir. Müşteri bahsedilen bu boyadan bir ya da iki galon alan satıcının bu ürüne yeterli bir yatırımı olmadığını düşünebilir. Satıcı sanki bu boyayı sadece deniyor gibidir. Bir ya da iki galon deneyerek ve kendini tamamen bağlamadan deneme yapıyor gibidir. Halbuki bu boyadan 20 galon aldığını söyleyen bir satıcı bu boya tipine bağlanmış görünecek ve müşteri de onu, bu boyaya güçlü bir kişisel yatırımı olan bir kişi olarak algılayacak ve bu satıcının boyayla ilgili söylediklerini kendi seçim özgürlüğüne yönetilmiş bir tehdit olarak algılayıp reaktans yaşayacaktır. Ayrıca, satıcının daha kaliteli bir mal olduğunu söylemesi, doğrudan doğruya müşterinin benzer kalitedeki bu boyayı alarak karlı çıkacağını ima eder ve yine değişmeye olan baskı artarak reaktans yaşanır. İki galonun söz konusu olması halinde, müşterilerin boyayı satın aldıkları saptanmıştır. Yukarıdaki durumlardan birisi ya da hepsi nedeniyle reaktans yaşanır (Wicklund, 1974).

II. Özgürlük ve Sosyal Etki

Özgürlük Reaktans Kuramı'nın temel kavramıdır. Genellikle yanlış anlaşılan kuramsal bir kavramdır. Bu belkide günlük dilde bu terime

pek çok anlam verilmesiyle ilgili olabilir. Kuram insanların her alanda özgür olacakları beklentisiyle doğduklarını ileri sürmez. Daha çok belirli alanlarda ki özgürlükler, yaşantılar ve sosyal anlaşmalar yoluyla kazanılır. 10 yaşındaki bir çocuk kendisini gebeliği önleyen ilaçlar arasında seçim yapma konusunda çok az özgür hissedecektir. Çünkü böyle bir özgürlük beklentisi için henüz yeterince büyümemiştir. Bir başka neden ise toplumun 10 yaşındaki bir çocuğa bu özgürlüğü vermemesidir. Kuramdaki özgürlük kavramı, geniş anlamda kullanılan özgürlükten farklıdır.

Deneyssel olarak kişinin ne zaman özgür olduğunu nasıl bilebiliriz? Eğer bir deneyde deneklerin bir kısmına alternatiflerden istediğini seçmekte özgür olduğu, diğerlerine de böyle bir özgürlükleri olmadığı söylenirse özgürlüğün bu manipülasyonları farklı reaktanslar oluşturacaktır. Serbest olan kişi zorlandığı durumu reddetme şeklinde davranma motivasyonuna sahip olacak ve aynı zamanda dışlanmış olan alternatifleri de yeniden elde etmeye çabalayacaktır. Davranışı baştan engellenmiş olan kişi ise daha farklı davranacaktır. Bu kişinin alternatifleri reddetmek ya da yeniden kazanmak gibi bir motivasyonu olmayacaktır. Kısaca baştan serbest olmayan kişi reaktans yaşamayaacaktır.

Seçme Var-Seçme Yok Talimatıyla Özgürlüğün Manipüle Edilmesi

Jones'un (1970) araştırmasında denekler araştırma yapan bir ihtisas öğrencisine yardım durumuyla karşı karşıya getirildiler. İtaatin ölçümü, deneklerin gönüllü oldukları zaman miktarıyla yapıldı. Üç deneyssel değişken aşağıdaki gibi manipüle edildi:

a) Değişkenlerden birisi yardım etme ile ilgili olarak deneklerin özgürlüğüdür. Bazı deneklere isterlerse yardımı reddetme özgürlüğü verildi. Diğerleri ise en azından minimal bir yardım vermeye mecbur hissettirildiler.

b) İkinci değişken yardımda kişinin bağımlılığıdır. Deneklere yardım edecek pek çok deneğe gerek olduğu ya da bir kaç kişiye gerek olduğu söylendi. Burada tehditin gücü önemlidir. Pek çok kişiye gerek olduğunun anlaşılması gönüllülerde daha çok baskı yaratacaktır.

c) Üçüncü değişken ile gelecekteki yardımlar için implikasyon manipüle edilmiştir.

Sadece bir kez yardıma ihtiyacı olan bir kişi, devamlı yardım isteyen birine oranla daha çok yakınlık görür. Yardım için ne kadar güçlü bir rica olursa, bu durum reaktans oluşumu için daha fazla potansiyele ve neticede de redde yol açmaktadır.

Sonuçlar göstermiştir ki tehdit değişkeni, serbest olan ve olmayan deneklerde farklı işlemektedir. Yalnızca yüksek seçme koşulunda ki denekler reaktans yaşayacaklar ve bu kişiler tehdit arttıkça daha az uyum göstereceklerdir. Yüksek tehdit durumun da bu kişilerin özgürlükleri tehdit edilmiştir ve nispeten kısa süreli yardıma gönüllü olarak, özgürlüklerini yeniden oluşturmuşlardır. Buna karşılık reaktans güçlerinin olmadığı durumda ne kadar çok yardıma gerek varsa o kadar çok yardım vermeye genel bir eğilim olacağı kolayca yorumlanabilir (Wicklund, 1974).

Bir Tutumsal Durumun Farkında Olmayla Özgürlüğün Manipülasyonu

Pek çok konuda insanlar bir konunun ne iki yönü olduğunun ne de iki mutemmel zıt durumunun olabileceği ihtimaliyle özellikle ilgilenirler. Kendini adanmış politik bir partizan, kendisiyle aynı görüşte olmayanları, aşırı dinci bir gruba mensup kişi de tanrının varlığını sorgulayan bir düşünceyi anlayamaz. Bu bir anlamda dar görüşlülüktür. Buna zıt olarak bazıları da bir konunun iki yönünü de duyma özgürlüğüne önem verirler. Kişi, konunun birden fazla yönünden haberdar edilirse olası durumlardan birisine uyma özgürlüğüne sahip olacaktır. Eğer bu kişiye konunun yalnızca bir yönü sunulursa kişi reaktans yaşayacaktır. John ve Brehm'in (1970) deneyinde deneklere iki evliliği olan bir adamın vaka özeti okutuldu ve bu kişinin suçlu ya da suçsuz oluşu ile ilgili soruları yanıtlamaları istendi. Değişkenlerden birisi deneklerin vakanın iki yönü olduğunun farkında olmaları ya da olmamalarıydı. Bu deneyde de olayın iki yönünün farkında olmayanlarda ki tek yönlü iletişim, iki yönlü iletişimden daha etkiliydi ancak bu etki haberdar-tekyönlü koşulda azaldı. Özetle kişi bir konunun her iki durumuna uymada kendini serbest hissettiğinde tek yönlü bir iletişim olursa reaktans oluşur ve tek yönlü iletişimin gücü azalır (Wicklund, 1974).

III. Özgürlüğün Önemi ve Sosyal Etki

İnsan bir konuda karar vermede kendini özgür hissettiğinde kandırıcı bir iletişime maruz kalırsa bu durum onun özgürlüğünü azaltır

ve neticede oluşan psikolojik reaktans ile özgürlüğün yeniden oluşturulmasına yönelik güdüsel bir durum ortaya çıkar. Yani kişi bu durumu reddeder.

Brehm'in (1966) daha önce bahsedilen deneyinde görüldüğü gibi yetersiz birini dinlemek ve ona tepki vermek bizi rahatsız etmez ancak yeterli bir iletici dikkatimizi daha çok çeker ve değişmeye önemli derecede baskı hissetmemize neden olur. Yeterli, bir kişiden gelen bir iletişim, sosyal yargı yeteneği olmayan birinden gelen bir iletişimden daha çok reaktans yaratacaktır.

Reaktans ile ilgili reddetmenin büyüklüğü, o konuda kişinin hissettiği yeterliğe göre artar ayrıca kişi o konu üzerinde belli bir duruma güçlü bir şekilde bağlanana kadar artar. Ancak etkileme kaynağı heften daha yeterliyse o zaman olumlu sosyal etki kolayca oluşur. Çünkü kişi kendinden daha doğru yargılamalarda bulunan bu kişiye bağımlı olacaktır. Kısaca diyebiliriz ki olumsuz tutum değişimine olan eğilim a) iletişimle oluşturulan tehdidin miktarının ve b) denegin yeterliliğinin bir fonksiyonu olacaktır.

Wicklund ve Brehm'in (1968) bu deneyi bahsedilen düşünceyi araştırma amacıyla yapılmıştır. Deneklere deneyin bir sosyal yargı envanterini içeren bir deney olduğu söylendi. Deney iki kısımdan oluşuyordu. Birinci kısımda denekler bir konuyla ilgili soruları yanıtladılar ve sonra deneyci sanki bunları değerlendirmiş gibi davranarak yeterlilik manipülasyonu için deneklerin yarısına sosyal yargı yeteneklerinin oldukça düşük, yarısına da yüksek olduğunu söyledi. Böylece yüksek ve düşük yeterlilik manipülasyonu yapılmış oldu. İkinci kısımda, aynı işe başvuruları olan iki aday olan Al ve Paul ile ilgili deneklerin yargılamaları sözkonusuydu. Denekler bu kişilerle ilgili yargılamalarını bir ölçek üzerinde belirtirlerken, diğer denekten geldiğini sandıkları bir sosyal etkileme notu aldılar. Düşük tehdit notu "Paul en iyi aday.", yüksek tehdit notu ise "Kuşkuya yer yok. Paul en iyi aday". demekteydi.

Netice de düşük yeterlilik denekleri arasında, yüksek yeterlilik deneklerine oranla daha çok olumlu etki yönünde değişme olmuştur. Yüksek tehdit denekleri, düşük tehdit deneklerinden daha çok olumsuz değişmeye bir eğilim göstermişlerdir. Son olarak da tehdit değişkeni yüksek yeterlilik koşulunda bir etki yapmış olmasına rağmen düşük yeterlilik koşulunda etkili olmamıştır. Yüksek yeterlilik-yüksek tehdit koşulunda ki negatif değişme (-2.37) yüksek yeterlilik kontrol koşulundan (-0.21) manidar olarak farklıydı ve bu da gerçek bir reaktans etkisiye

işaret etmekteydi. Bu çalışma yeni bir yargıya uyma için yapılan sosyal baskının yalnızca yüksek yeterlik koşulunda ki deneklerde reaktans oluşturduğunu göstermektedir.

Kaynak ve Hedef Arasındaki İhtilaf

Bir tutumsal durumu kabul etmede özgürlüğün önemi, bu durumun kişinin kendi görüşüne yakınlığıyla doğrudan ilişkilidir. İki arasındaki fark büyük olunca özgürlüğün tehdit edilmesi daha önemli olacaktır. Worchel ve Brehm'in (1970) deneyinde ihtilaf konusu ele alınmaktadır. Araştırmanın amacı özgürlüğe yönelik güçlü bir tehditin etkisini belirlemek ve tehdiye yönelik tepkide, kaynakla ilk anlaşmanın ya da anlaşmamanın etkilerini denemek idi (Worchel ve Brehm, 1970).

Deneklere Komünist Parti'ye A.B.D. de nasıl davranılması gerektiğiyle ilgili bir konuşmanın iki ayrı şekli verildi. 1) Komünist Parti'ye ülkedeki diğer partiler gibi davranılmalı, 2) Komünist Parti Federal Hükümet tarafından denetlenmeli. Tehdit manipülasyonu ise yüksek tehdit için "Aksi halde inanmazsınız." ya da "Buna inanmaktan başka seçeneğiniz yok." ifadeleri ile belirlendi. Düşük tehdit için ise bu cümleler kullanılmadı.

Konuşmayı takiben denekler konuyla ilgili bir anket doldurdular. Deneklere daha önceden de bir ön ölçme yapıldığından tutumdaki değişimin ölçümü mümkündü ve deneklerin iletişimden uzak mı, ona doğrumu olduklarına ya da hiçbir değişme göstermediklerine ait veriler elde edildi. Netice de hemen tüm olumsuz değişikliklerin, iletişimle başlangıçta aynı fikirde olan denekler arasında olduğu görülmektedir. Sadece başlangıçta aynı fikirde olan deneklere odaklaşırsak yüksek tehdit altında ki olumsuz değişimin üstünlüğü, düşük tehdit altında gösterilen olumlu değişimden manidar olarak farklıydı.

Kaynakla önceden aynı fikirde olan denekler, özgürlüğe yüksek tehdit olduğunda daha çok reaktans yaşamışlar ve daha çok olumsuz değişime göstermişlerdir. Ancak baştanberi kaynakla anlaşamayan denekler güçlü bir olumlu değişime göstermişlerdir. Kaynak durumunda ki kişi deneğe kendisiyle aynı fikirde olması gerektiğini belirttiğinde kendisiyle aynı fikirde olan kişilere "ne yapmaları gerektiğini, halihazır da ne yaptıklarını ve yapmadıkları şeyi yapmakta özgür olmadıklarını", diğer taraftan kendisiyle aynı fikirde olmayanlara da aslında "yaptıklarını yapamayacaklarını" ve "yapmadıklarını yapmaları gerektiğini" söylemektedir. İlginç olan nokta, kaynakla aynı fikirde olmayan denekler hala tehdit edilen özgürlüklerini kullanmaya çalışırken, kay-

nakla aynı fikirde olanların tehdit edilen özgürlüklerini kullanmamalarıdır. Böylece bir önceki kişi kaynağın pozisyonuna karşı koymakla bu serbestliğe sahip olduğunu zaten göstermiş olduğundan sözkonusu serbestliğe daha az tehdit hisseder, öte yandan diğeri kaynağın pozisyonunu kabul ettiği için durumunun tehdit edildiğini kabul etmeyip, bu duruma karşı tutum alabileceğini gösterme ihtiyacı duymaktadır.

Eğer kişi ilk durumunu sürdürmede, bu durumunu sürdürmesi için bir tehditle karşılaşırsa bu etki reaktansla sonuçlanmayacak buna karşılık zıt bir tutumu sürdürmede ki özgürlüğüne yönelik bir tehdit büyük bir reaktans etkiyle sonuçlanma eğilimi gösterecektir (Worchel ve Brehm, 1970).

Pişmanlık

Festinger Bilişsel Tutarsızlık Kuramı'nda seçilen alternatifin çekiciliğinde artma, reddedilen alternatifin çekiciliğinde azalma eğilimi olduğunu böylece seçilen alternatifin çekiciliğinin yaygınlaştırılmasıyla tutarsızlığın azaltıldığını ileri sürmüştür. Tutarsızlık, kişinin seçilen alternatiflerin olumsuz, seçilmeyen alternatiflerin de olumlu yönlerinin farkında olmasından kaynaklanmaktadır. Buradaki yaymanın tersi olan pişmanlık Festinger tarafından Bilişsel Tutarsızlık Kuramı'nın bir özelliği olarak getirilmiştir. Birbirine yakın alternatifler arasında yapılan seçimden sonra yaşanan kararsızlığın azaltılması her zaman kararın verilmesinden hemen sonra olmaz. Bir alternatifi seçtiğinde, diğerinin tüm iyi özelliklerini kaybetmiş olduğunu görmesi kişiyi çarpar ve doğru karar vermiş olduğundan kuşkulunmaya başlar ve yaptığı seçimden pişmanlık duyar. Ancak bu kısa sürer ve B yerine A yı seçtikten kısa bir süre sonra A yı daha önce değerlendirdiğinden daha yüksek, B yi de daha düşük değerlendirir ve böylece pişmanlığı ortadan kaldırır (Freedman ve ark., 1970).

Walster'in (1964) karar sonrası pişmanlıkla ilgili deneyinde, denekler çeşitli seçim alternatiflerini değerlendirdikten sonra birbirine yakın çekicilikteki iki alternatif arasında seçim yaptılar. Seçilen alternatifin çekiciliğinin karar sonrası değerlendirmesini, deneklerin bir kısmı hemen karar sonrasında diğerleri de 4, 15 ve 90 dakika sonra yaptılar. Bunların arasında 4'lük grup en çok pişmanlık göstermiştir. Bu kişiler iki işi karar öncesinden daha çok birbirlerine yakın olarak değerlendirmişlerdir (Brehm ve ark., 1966).

Pişmanlığın Reaktans Kuramıyla açıklanmasını şöyle yapabiliriz. İki alternatiften birini seçme durumunda ki kişi, karar öncesi safhada

bunlardan birisini seçme ya da reddetme özgürlüğüne sahiptir. Ancak karar sonrasında reddedilen alternatifi seçme ve seçtiği alternatifi reddetme özgürlüğünü kaybetmiştir. Kurama göre kişi özgürlüğünü yitirince bunu onarmak için güdüsel bir durum yani psikolojik reaktans yaşar. Böylece seçtiği alternatifi reddetme ve reddettiği alternatifi seçme isteğinde artma olur. Alternatiflerin istenirliğinde ki bu yordamalar kuşkusuz bizim pişmanlık dediğimiz şeydir. Kuramsal Reaktans özgürlüğün gerçekten kaybedilmesiyle oluşmasının yansırı özgürlüğe yönelik bir tehditle ve aynı zamanda Festinger ve Walster (1964) ile Wicklund'un (1970) belirttikleri gibi iki alternatiften daha az çekici olanı seçme özgürlüğüne yönelik bir tehditin bu alternatifi daha çekici hale getirmesi eğilimine dönüşmesiyle de oluşur. Bu etkiyi ise Tutarsızlık Kuramıyla açıklamak güç olacaktır (Brehm ve Wicklund, 1970).

IV. Tehdit Edilen Özgürlüğün Miktarı ve Sosyal Etki

Kişinin tehdit edilen özgürlüklerinin sayısı arttıkça kişi buna bağlı olarak daha çok reaktans yaşayacaktır. Üç ayrı davranış seçeneği olan ve bunlardan yalnızca birini seçmek durumunda olan bir kişiyi düşünelim. Bu üç seçenekten birisi elimine edilirse, özgürlüğün $1/3$ ü tehdit edilecek ve bir miktar reaktans yaşayacaktır. Eğer iki seçenek elimine edilirse, özgürlüğünün $2/3$ ü tehdit edilecek ve o oranda reaktans yaşayacaktır. Eğer kişinin altı seçeneği varsa ve bunlardan birisi elimine ediliyorsa, başlangıçtan beri iki seçeneği olup birisi elimine edilen kişiden daha az reaktans yaşayacaktır.

Ceket almak için bir dükkana giren bir kişi, fiyatı kendisine uygun olsun ya da olmasın pek çok ceket denemek için kendisini özgür hissedecektir. Dükkandaki tüm ceketlerin belli bir yere asıldığını ve müşterinin diyelim ki birden yüze kadar tüm ceketleri inceleyeceğini düşünelim. 1 numaralı ceket reddedebilme özgürlüğü, daha sonra daha iyisini bulabilme olasılığı nedeniyle daha önemlidir. Eğer bu ceket reddetme özgürlüğü satıcı tarafından engellenirse önemli oranda reaktans yaşayacaktır. Oranlarsak davranış özgürlüğünün % 99 u tehditle tehlikeye atılmıştır. Buna karşılık, özgürlüğü tehdit edildiğinde son ceketin inceleme sürecinde olduğunu düşünelim. Bu durumda ki tehdit son ceketin reddedilmesi özgürlüğüdür ve tehdit aynı zamanda diğer 99 alternatiften birinin seçilmesine yöneliktir.

Görünüşte her iki örnekte de eşit miktarda reaktans oluşacak gibidir. Her iki durumda da 100 alternatifin 99 u tehdit ile kural dışı

birakılmaktadır. 100 ceketle bakarken hiçbir zaman tekrar görmek istemeyeceği pek çok ceketi de kaçınılmaz olarak denemiş olacaktır. Aslında 100. ceketle yaklaştıkça dizilerin ebadında küçülecektir. Buna bağlı olarak son ceketi denerken bir tehdit olursa diğer 99 ceketin seçim özgürlüğünün tehdit edildiğini düşünmez. Denenecek az ceket kalmıştır, belkide bu sırada gücü tükenmiştir ve biraz da tavsiye ona iyi gelecektir. Buna zıt olarak eğer tehdit erken gelirse 99 maddeyi seçme özgürlüğü açıkça tehdit edilmiştir. Çünkü diğerlerini görememiş ve o yöndeki seçimi tehdit edilmiştir.

Bu örnekler kuramsal olarak ne anlama gelmektedir? İki örnek arasındaki fark, tehdit edilen özgürlüğün oranındaki farktır. Birinci ceketle gelen tehdit, davranış özgürlüğünün % 99 unu, diğeri ise çok daha küçük miktarı tehdit etmiştir (Wicklund, 1974).

Wicklund, Slattum ve Solomon'un (1970) deneyi deneklere bir gözlük firmasının reklam çalışması olarak gösterilmiştir. Denekler ayrı kutular içindeki her bir gözlüğü sırayla deneyeceklerdir. Denekler daha sonra eğer isterlerse beğendikleri gözlüğü yarı fiyatına alabileceklerdir. Yüksek tehdit manipülasyonun da "Eğer bunu almak istersen, % 50 indirim hakkımı senin için kullanırım.", düşük tehdit manipülasyonun da ise "İster al, ister alma. Benim bundan bir çıkarım yok. Ama eğer almaya karar verirsen siparişini almaktan hoşnut olurum". denir. Denek gözlükleri denerken belli noktalarda "Bunlar mükemmel". diyerek sosyal etki yapar. Gözlüklerin denenmesi sırasında deneyci çekicilikle ilgili değişik değerlendirmeler yapar. Tehdit manipülasyonunun amacı sosyal etki işaretlerinin anlamını değiştirmektedir. Deneycinin "Bunlar sanki sizin için yapılmış". ve benzeri fikir beyanları altında denek kendine yüksek tehdit durumunda seçim yapmak için daha çok baskı hissedecektir. Yüksek tehdit uygulayan deneyci eğer denek bir gözlük seçerse karlı çıkacakmış durumundadır. Oluşan reaktans yüksek tehdit durumundaki alternatiflerin reddedilmesine yol açmaktadır. Hatta eğer denek kalan alternatifleri henüz görmediyse, gözlüklerin denenmesinin başlarında özgürlüğün daha, büyük bir kısmının tehdit edileceği aşıkardır. Yani reaktans oluşumundaki tehditin etkisi denemelerin başlarında özellikle daha güçlü olacaktır. Denemenin sonlarına doğru ise reaktans eğilimi tedricen azalacaktır. Netice de tehdit değişkeninin, özgürlüğün daha önceden yüksek oranda tehdit edilmesi halinde daha fazla fark yarattığı saptanmıştır (Wicklund, 1974).

Eğer seçeneklerden birisi elimine edilirse ne olur? Reaktans kuramına göre, seçim alternatiflerinden birisinin elimine edilmesi duru-

munda bu alternatifin çekiciliğinde artma eğilimi olacaktır. Kişiyeye tanıyan özgürlük elimine edildiğinde yaşanacak reaktansın büyüklüğü, bu özgürlüğün kendisi için ne kadar önemli olduğunun doğrudan bir fonksiyonu olacaktır ve bu özgürlük aynı zamanda orada bulunan diğer özgürlüklerin önemiyle kıyaslandığında, özgürlüğün relatif öneminin de doğrudan bir fonksiyonu olacaktır. Böylece tehdit ya da elimine edilen bir özgürlüğün kati ve/veya nispi önemi büyüdükçe, kişi bu özgürlüğü yeniden oluşturmakta daha fazla güdülenecektir.

Bir durum kişiyeye iki ya da daha fazla alternatif arasından seçim yapma özgürlüğü veriyorsa bu, kişinin bunlar arasından istediğini seçmede özgür olduğuna işaret eder. Bu özgürlüğün önemi, alternatifin kişiyeye çekiciliğinin doğrudan bir fonksiyonu olacaktır. Bir alternatif tarafından doyurulacağı belirlenmiş olası gereksinimler, başka ilgili alternatifler tarafından doyurulamayacaktır. Bu durumda eğer kişi hangi alternatifini seçeceğine henüz karar verememişse alternatiflerden birisinin elimine edilmesi kişide bir reaktans yaratacak ve bu reaktansın miktarı, elimine edilen alternatifin kesin-absolute çekiciliğiyle direkt olarak ve ayrıca diğer alternatiflerin çekiciliğine göre değişecektir (Brehm ve ark., 1966).

Elimine edilen alternatifini elde etmek için özgürlüğünü onarma girişiminde, eliminasyon açık olduğunda kişi engellenecektir. Bununla beraber, elimine edilen alternatifine sahip olma güdüsü kuramsal olarak artacak ve bu artma, bu alternatifin değerlendirilen çekiciliğinde bir artma olarak meydana çıkacaktır. Brehm ve arkadaşlarının yaptıkları iki deney (1966), dört alternatiften üçüncüsünün elimine edilmesi halinde bu alternatifin daha çekici hale geldiğini göstermiştir. Çekicilikteki bu artma, bir reaktans olarak yorumlanmasına rağmen, elimine edilen alternatifine gösterilen dikkatin artmasıyla da ilgili olabilir ya da insanlar arasında sahip olmadıkları şeyi elde etme şeklindeki genel bir eğilimle de ilgili olabilir.

Kişiyeye yalnızca bir tek alternatif seçme olanağı verildiğinde, yeni ve nispeten çekici bir alternatif sunulduğunda ne olacaktır? Kuşkusuz bu yeni ve daha cazip alternatifin seçimi eski alternatiflerin seçimini tehdit edecek ve kişi eski alternatifin istenirliğinde bir artış yaşayacaktır. İstenirlikteki bu artış alternatiflerin önceki çekicilikleriyle doğrudan orantılı olacaktır. Yani eski alternatifin kişiyeye çok çekici gelmesi ona olan isteği artıracaktır (Brehm ve Rozen, 1971).

Eski alternatiflerden herhangi birisinin seçiminde kişinin özgürlüğüne yönelik tehditin miktarı, kişinin yeni alternatifini seçme eğiliminin

gücünün doğrudan fonksiyonu olacaktır. Bu nedenle daha çekici olan yeni alternatifle yaşanacak reaktansın miktarı da büyük olacak ve neticede eski alternatifin istenirliğinde artma olacaktır. Tabiatıyla yeni alternatif, seçilmesinde kuşku olmayacak şekilde çekici olunca, bunun çekiciliğinde ki ilave artışlar eski alternatifleri seçme özgürlüklerine olan tehdite bir ilave yapmayacaktır. Ashında yeni ve oldukça çekici bir alternatif ortaya konunca, reaktans dışında başka süreçler de sözkonusu olabilir. Bireyin alternatiflerin çekiciliğini tartmadaki referans çerçevesi, eski alternatifler biraz daha az çekici ve hemen hemen eşit görünecek şekilde değişir. Daha önceki eski üç alternatif, yeni ve oldukça çekici yeni bir alternatif ortaya koyulduğunda çekiciliğini oldukça kaybedecek fakat bu esnada çekiciliği oldukça düşük olan bir alternatif de, yeni alternatif ne kadar çekici olursa olsun çekiciliğinden daha fazla kaybetmeyecektir (Brehm ve Rozen, 1971).

Brehm ve Rozen (1971) tarafından yapılan deneyde, deneklerden üç yiyecek maddesini önce görünüş sonrada tadlarına göre değerlendirilmeleri istendi. Yüksek özgürlük koşulunda hangi maddeyi tadacaklarını seçmede özgür oldukları, düşük özgürlük grubundakilere de tadacakları maddenin onlara verileceği söylendi. Ashında düşük özgürlük koşulundaki denekler yüksek özgürlük koşulundaki deneklerin boyundurduğundaydılar. Şöyleki, yüksek özgürlük koşulundaki denek o gün, bir gün önce en çekici olarak nitelediği yiyeceği taddıysa, ona bağımlı olan düşük özgürlük koşulundaki deneye bir gün önce en çekici bulduğu yiyecek tatması için veriliyordu. Başka bir deyişle bağımlılık bir gün önce en yüksek, orta ya da en düşük çekicilikteki maddelerden hangisinin tadıldığına bağlıydı.

Denekler deneyin son gününde değerlendirecekleri dördüncü bir madde daha buldular. Sonuçlar yeni ve çekici bir alternatif sunulduğunda yüksek özgürlük koşulunda, eski alternatiflerin çekiciliğinin yeni alternatifin çekiciliğine nispetle düşük özgürlük koşulundan daha fazla olduğu saptanmıştır. Kişi seçmede serbest olduğunda daha çekici olan yeni alternatifin, eski alternatifin çekiciliğini arttıracak şekildeki hipotez ise doğrulanmamıştır. Elimizdeki bilgiler bu hipotezi desteklemek için yeterli değildir. Bu çalışma insanların her zaman yeni özgürlükler elde, etmeye istekli olmadıkları yönündeki olası bir nedene işaret etmektedir. Yani ne zaman yeni bir özgürlük sunulsa, halihazırda sahip olduğu bir ya da daha çok özgürlüğünden insanların vazgeçebileceğini gösterir (Brehm ve Rozen, 1971).

V. Gelecekteki Tehdit İçin İmplikasyon ve Sosyal Etki

Kuram geleceğe yönelik bir tehdit olduğunda reaktansın arttığını ileri sürmektedir. Sensenig ve Brehm'in (1968) deneyinde, deneklere önce ilgiler ile ilgili bir anket uygulandı. Sonra da anketteki tema düğrultusunda 5 konu ile ilgili olarak bir yazı yazacakları söylendi. Düşük tehdit grubunda ki deneklere yalnızca bir konuyla ilgili olarak konunun hangi yönünü yazacaklarına ilişkin bir mesaj alacakları söylendi. Yüksek tehdit ve kontrol koşulunda ki deneklere ise 5 konunun da hangi yönünü yazacaklarını belirleyecek mesaj alacakları söylendi. Kararda kendi tercihlerinin hesaba katıldığına inandırılanlar, tercih edilen durumu tutma şeklinde bir tutum değişimi gösterdiler. Kararın kendi tercihleri hesaba katılmadan verildiği izlenimi verilenler, desteklenmeleri istenilen tercihten uzaklaşan bir tutum değişimi gösterdiler. Bu son grup içinde 5 konunun hepsinde hangi tarafta yazmalarının söyleneceğini bekleyenler, 5 konunun yalnız birinsinde hangi tarafta yazmalarının söyleneceğini bekleyenlerden manidar olarak daha fazla değişiklik göstermişlerdir (Sensenig ve Brehm, 1968; Wickland, 1974).

Geleceğe yönelik bir implikasyon olduğunda reaktans oluşacağı yolunda ki düşünceye, insanların başkalarına yapacakları yardım konusundaki güçlükleri ile ilgili deneyleri örnek olarak verebiliriz.

İnsanların başkalarına yardım etmedeki isteksizlikleri ödeyeceklerini düşündükleri bir bedelin sözkonusu olmasıyla ilgilidir. Darley ve Latenc'nin (1968) deneyi, çok fazla bir çaba gerekmesi de insanların yardım isteginde bulunanlara yardımda gönülsüz olmalarıyla ilgiliydi. Bu deneyin sonucunda bir kaza anında orada bulunan insan sayısı ne kadar fazlaysa, herhangi birisinin yardım davranışı göstermesi olasılığının o kadar az olduğu saptanmıştır. Çünkü insanların sayısı arttıkça sorumluluk görelisi olarak azalmaktadır. Buna karşılık yalnız olduklarında sorumluluğu üstlenerek yardım etmektedirler. Başka nedenler de olabilir. Denekler başkasının işine karışmak, o kişiyi rahatsız etmek ya da kendilerine yabancı gelen bir durumda yanlış bir şey yapmak istemeyebilirler. Ne yapacaklarını bilmeyebilirler. Bu nedenlerin yanı sıra şöyle bir durumda söz konusu olabilir. Böyle bir olaya katılmak yani yardım etmek bir süre bu kişinin yanında kalmayı gerektirir bu da kişinin davranış özgürlüğünü azaltacaktır. Belki kişi kurbanın yanında daha uzun bir süre bulunmak zorunda da kalacaktır. Yani kurban yardım eden kişi üzerinde bir baskı yaratacaktır. Bir kişinin sağlığının sorumluluğunu almakta ayrıca yardım eden kişinin özgürlüğünü tehdit eden bir başka baskıdır. Bu ve benzeri nedenlerle

insanlar bağımsızlıklarının kısıtlanacağını düşünürler. Bu nedenler Brehm'in Reaktans Kuramı'yla paralellik göstermektedir. Brehm'e göre kişi bir başkasının yardım için kendine bağımlı olduğunu öğrenince bir reaktans oluşur ve bunun sonucunda kişiye yardım isteği azalır (Berkowitz, 1973).

Darley ve Latene'in (1970) deneyleri de Reaktans Kuramı'na bu yönde bir açıklama getirmektedir. Denekler belirli bir konuyla ilgili olarak kendileriyle mülakat yapılmasını beklerlerken yandaki odada iki çocuğun kavga ettiğini duyarlar. Deneklerin bir kısmına çocukların yalnız oldukları bir kısma da bir yetişkin ile birlikte oldukları söylenir. Araştırmacılar denegin oradaki tek yetişkin olduğuna inandıklarında daha çok sorumluluk hissedeceklerini, kendilerinden başka bir yetişkin olduğuna inandıklarında ise kendilerini kavgayı durdurmak için daha az sorumlu hissedeceklerini farzettiler. İlk durumda müdahale için hissedilen baskı açıkca hoşlanılmayan bir durumdu ve bu da bu gruptaki insanları sorumluluklarını inkar etmeye güdüliyordu. Daha sonra "yandaki odada ne olduğu" sorulduğunda çocukların yanında bir yetişkinin olduğu söylenen deneklerinin % 88 i çocukların çok şiddetli bir kavgaya tutuştuklarını söylediler. Diğer gruptaki deneklerin ise yalnızca % 25 i kavganın önemli olduğunu bildirdiler. Bu deneklerin hissettikleri sorumluluk, onların durumu inkar etmelerine yol açan istenmedik bir sorumluluktan (Berkowitz, 1973).

Jackson (1972) deneyinde deneklerin bir kısmına hafif bir içki ikram edilir, diğerlerine bu ikram yapılmaz ve onlardan bir iyilik yapmaları istenir. Deneklerin bir kısmına, onların yardımları sonucunda elde edilecek sonuçlara ihtiyacı olması nedeniyle deneycinin onlara bağımlı olduğu söylenir. Diğerlerine de deneycinin onlara bağımlılık düzeyi daha düşük olarak iletilir. Gösterecekleri performans sözel bir işe dayanmaktaydı. Jackson güçlendirilmiş beklenmeyen olayın farkında olan deneklerin eğer deneyci onlara daha önce bir iyilik (içki) yapmadıysa, deneycinin onlara bağımlılığı arttıkça daha çok sözel koşullanma gösterdiklerini bulmuştur. Önceden yapılan iyilik (içki) hissedilen baskıyı arttırmaktadır. O nedenle içki almış olanlar yüksek deneyci bağımlılığı koşulunda, düşük deneyci bağımlılığı koşulundan daha az sözel şartlanma göstermişlerdi. Daha önce belirttiğimiz gibi başkasına yardım etme uzun süreli yardım olasılığını getiriyorsa bu durum reaktans oluşturmaktadır. Bir kişinin bir başkası üzerinde ısrarlı kontrolünün olması tehditi özellikle cansıkıcıdır (Berkowitz, 1973).

Brehm ve Cole'un (1966) deneyinde iyiliğin insan özgürlüğünü kısıtlayıp reaktans oluşturduğu ve netice de bu iyilikten kendini kurtarma

isteğinin oluşup oluşmadığı test edilmiştir. Sonuçlar, kişi bir yardım al-
ğında nispeten büyük bir reaktans yaşadığı zaman, iyilik yapma sırası
kendisine geldiğinde iyilik yapma fırsatı çok açık olmasına rağmen ki-
şinin bundan kaçındığını göstermektedir. Serbest olmanın önemi, de-
neydeki yardımcı (confedarete) ile ilgili olarak nispeten düşük oldu-
ğunda ona yapılmış olan iyilik, sıra ona geldiğinde yapılacak yardımı
arttırma eğilimi yaratmaktadır. Ancak serbest olmanın önemi nispe-
ten büyükse bu durum iyilik yapma oranını azaltmaktadır (Brehm ve
Cole, 1966).

Baskının büyüklüğü reaktansı arttırmaktadır. Ancak büyük baskı
aynı zamanda itaatteki değişmeyi de arttıracaktır. Böylece kişi doğru
olanı yapmaya kendisini daha fazla zorunlu hissedecektir. Bunun yanı-
sıra aşırı derecede güçlü baskı, özellikle kişi yardım vermemek için
kendini haklı gösterici bazı nedenler bulabilirse azaltılmış yardım üre-
tecektir (Brehm ve Cole, 1966).

İnsanların, başkalarının onların yardımına ihtiyaç duyduklarını
öğrendiklerinde reaktansın ortaya çıktığı ancak değişik durumsal koşul-
ların onların reaktans toleranslarını etkilediği saptanmıştır. Eğer fak-
törler kişinin kendi kontrolündeysen istenilen yardımı vermeye daha ist-
ekli olmaktadır. Ayrıca talep haksız ya da uygunsuz olarak kabul
edilmiyorsa aktif olarak direnç göstermiyorlar. Harowitz'in (1968) ve
Jones'un (1970) çalışmaları bize bu yönde bulgular vermektedir (Berko-
witz, 1973).

KAYNAKÇA

- Berkowitz, L., *Reactance and Unwillingness to Help Others*. Psychological Bulletin. 1973, Vol. 79, No. 5, 310-317.
- Brehm, J.W., Wicklund, R.A., "Regret and Dissonance Reduction as a Function of Postdecision Saliency of Dissonant Information". Journal of Personality and Social Psychology. 1970, Vol. 14, No. 1, 1-7.
- Brehm, J.W., Rozen, E., "Attractiveness of Old Alternatives When a New Attractive Alternative is Introduced". Journal of Personality and Social Psychology. 1971, Vol. 20, No. 3, 261-266.
- Brehm, J.W., Stires, L.K., Sensenig, J., ve Shaban, J., "The Attractiveness of an Eliminated Choice Alternative". Journal of Experimental Social Psychology. 1966, Vol. 2, 301-313.
- Brehm, J.W., Cole, A.H., "Effect of a Favor Which Reduces Freedom". Journal of Personality and Social Psychology. 1966, Vol. 3, No. 4, 420-426.
- Freedman, J.L., Carlsmith, J.M., ve Sears, D.O., Social Psychology. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall, 1970.
- Insko, C.A., Schopler, J., *Experimental Social Psychology*. Academic Press, Inc., 1973, 193-198.

Sensenig, J., Brehm, J.W., "Attitude Change from and Implied Threat to Attitudinal Freedom."

Journal of Personality and Social Psychology. 1968, Vol. 8, 324-330.

Wicklund, R.A., *Freedom and Reactance*. Lawrence Erlbaum Associates, Inc., 1974.

Worchel, S., Brehm, J.W., "Effects of Threats to Attitudinal Freedom as a Function of Agreement With the Communicator." Journal of Personality and Social Psychology. 1970, Vol. 14, No. 1, 18-22.